

SADRŽAJ

Mario Grčević <i>Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju</i>	41-58
Valentin Putanec <i>Postanak leksikološkog problema u hrvatskom jeziku: dostojanstvenik – velikodostojnik</i>	59-63
Milica Mihaljević <i>Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik</i>	63-67

PITANJA I ODGOVORI

<i>Prusija ili Pruska</i> (S. Babić)	67-68
--	-------

OSVRTI

<i>Je li svejedno govorim li ili pričam?</i> (Z. Jelaska)	68-70
<i>Stupanj, minuta i sekunda</i> (Z. Jakobović)	70-72
<i>Hrvatski je bio jezik-mučenik</i> (M. Marčinko)	73-74

VIJESTI

<i>Mostarski dani hrvatskoga jezika</i> (Z. Jelaska)	74-76
<i>Hrvatski jezik i VII. njemački slavistički dani u Bambergu</i> (M. Grčević)	76-80

JEZIK, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. – Izdaje Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu. – Uređuju: *Stjepan Babić* (glavni i odgovorni urednik, Zagreb), *Ivo Škarić* (Zagreb) i *Mile Mamić* (Zadar). Uredničko vijeće: *Uredništvo* i *Sanda Ham* (Osijek), *Zvonimir Junković* (Nica), *Radoslav Katičić* (Beč), *Josip Lisac* (Zadar) i *Stjepan Vukušić* (Pula). Tajnica uredništva: *Marina Čubrić*. – Časopis izlazi u školskoj godini svaka dva mjeseca. – Godišnja pretplata 60 kuna (pojedini broj 15 kuna), za inozemstvo 25 DM ili protuvrijednost u drugoj valuti. – Rukopisi i dopisi uredništvu šalju se na adresu: Uredništvo Jezika, Bijenička 97, 10000 Zagreb. Telefon uredništva 01-212-733. Rukopisi se ne vraćaju. Pretplata i dopisi nakladniku šalju se na adresu: Školska knjiga, Masarykova 28, p. p. 72, 10001 Zagreb. Telefon za pretplatne poslove 01-4558-511, kućni 229. Čekovni račun za kunske iznose 30105-603-10537, s naznakom: za Jezik; za devizne iznose: Zagrebačka banka br. 30101-620-16-25731-3223027. – Priprava za tisak: "RUJ" d.o.o., Zagreb, Babonićeva 52. – Tisak: "ISKRA", Kvaternikova bb, 32000 Vinkovci. – Naklada: 3000 primjeraka.

JEZIK

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 45., BR. 2., 41.-80., ZAGREB, PROSINAC 1997.

KARADŽIĆEVA GLEDIŠTA O HRVATSKOME JEZIKU U SLAVISTIČKOME OKRUŽJU¹

Mario Grčević

V. S. Karadžić objavljuje 1849. godine članak "Srbi svi i svuda" i u njemu na osnovi čakavsko-štokavskih razlika dokazuje da su čakavci "Hrvati", a štokavci "Srbi".² N. Bašić tim povodom objašnjava:

U tekstu 'Srbi svi i svuda' Karadžić je, nasljedujući slavističku misao Dobrovškoga, Kopitara i Šafařika, vezao štokavski govor uz srpsko stanovništvo i sve štokavce proglasio Srbima. Budući da su štokavski govori [...] bili najrašireniji među južnoslavenskim narodima, dobio je sliku srpstva koja je impresionirala prostornošću i raspaljivala velikosrpske strasti, a drugu stranu, svedenu na šačicu čakavskih 'ostrvljana', nagonila na dokazivanje svoga postojanja i identiteta prekapanjem po povjesnici i traženjem dokaza da je štokavština podjednako svojina hrvatskih kao i srpskih govora.³

Zahvaljujući tomu što su izjave iz članka "Srbi svi i svuda" u hrvatsko-srpskoj polemici o pripadnosti štokavštine u drugoj polovici 19. stoljeća postale glavnim spornim predmetom, već se u ono vrijeme među hrvatskim polemici-

¹ Ovo je zapravo završni dio članka "Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice" (*Jezik*, 45. 1.) koji se zbog prostora nije mogao objaviti zajedno s prvim dijelom.

² Usp. V. S. Karadžić. "Srbi svi i svuda", 1849., str. 31.-48.

³ N. Bašić. *V. S. Karadžić između jezikoslovlja i politike*, 1991., str. 102.

čarima počelo širiti mišljenje da je Karadžić tvorac teze da su samo čakavci Hrvati.⁴ Šulek je u članku "Srbi i Hrvati" (*Neven*, 1856.) zbog taktičkih razloga potvrdio mišljenje o takvu Karadžićevu prvenstvu. Pozornost se u polemici o pripadnosti štokavštine i čakavštine u potpunosti usredotočila na Karadžića pošto je Đ. Daničić 1857. godine objavio svoje djelce *Razlike između jezika Srbskoga i Hrvatskog*, kojemu je u ideološkome smislu upravo Karadžićev tekst "Srbi svi i svuda" bio glavnim uzorom, i pošto je V. Jagić, ispričavajući Karadžića, 1864. objasnio da je on sporan članak napisao već 1836. godine, u doba u koje se o prošlosti "našega naroda" veoma malo znalo.⁵ V. Jagić spominje 1836. godinu kao godinu nastanka Karadžićeva članka zato što Karadžić navodi da ga je napisao "još 1836 godine da se štampa pred *Crnom gorom i Bokom Kotorskom*".

Iako osim polemičke retorike Karadžić 1849. godine u članku "Srbi svi i svuda" nije obznanio nikakve bitnije novosti, slavisti su mu, vjerujući da ga je napisao već 1836. godine, počeli pripisivati zaslugu da je "prije svih drugih srpskohrvatskih istraživača" "točno razgraničio štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje".⁶ To je uvjerenje pak pospjelo širenje pretpostavke da je Karadžić ujedno i tvorac teze koja glasi da je štokavština srpska, a čakavština hrvatska, dakle, upravo one teze koja je u slavističkim shvaćanjima o hrvatskome jeziku krajem prve polovice 19. stoljeća počela zamjenjivati stare predodžbe.

Pošto je A. Belić došao do zaključka da Karadžić nije bio u stanju 1836. godine napisati članak "Srbi svi i svuda" u onome obliku u kojem ga je objavio,⁷ mnogi su dijalektolozi prestali ponavljati da je "Karadžić 1836. razgraničio" srednjojužnoslavenska narječja. No unatoč tomu nije se izravno dovodila u pitanje točnost Karadžićeva navoda o nastanku članka "Srbi svi i svuda".⁸ U raspravama o Karadžićevu udjelu u stvaranju teze da je štokavština isključivo srpska, a čakavština hrvatska, nastavilo se pretpostavljati da je Karadžić dotični

⁴ Usp. Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990., str. 303.

⁵ Brozova napomena iz 1886. godine da je Karadžić svoja gledišta preuzeo od "stranih učenjaka", ostao je bez odjeka. Usp. I. Broz, *Crnice iz hrvatske književnosti*, I., Zagreb, 1886., str. 162.-163.

⁶ Usp. M. Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, VIII., Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Beč, 1907., str. 3.-5.

⁷ A. Belić, "Jezičko jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kod Đure Daničića i njegovih savremenika", 1925., str. 28.-71.; 33.

⁸ Usp. npr. izjavu P. Ivića u članku "Daničićovo mesto među istoričarima srpsko-hrvatskog jezika", *Zbornik o Đuri Daničiću*, JAZU/SANU, Zagreb/Beograd, 1981., str. 347-358; str. 352. P. Diels u svome (svojedobno) vrlo zapaženu djelu kaže da je Karadžić "tvorac književnog jezika" koji je već 1836. godine prvi razgraničio srednjo-

članak napisao već 1836. godine. Opravdanost tog shvaćanja temeljila se na nekim podatcima koji upućuju na mogućnost da je početkom 40-ih godina postojao nekakav Karadžićev rukopis s velikosrpskim tezama. Oslanjajući se na pretpostavku da je taj (možda postojeći) rukopis napisan 1836. godine te da s objavljenim člankom "Srbi svi i svuda" ima isti sadržaj, doneseni su do sada mnogi važni zaključci. Primjerice, oslanjajući se na tu pretpostavku, W. Behschnitt u svojoj zapaženoj studiji o srpskome i hrvatskome nacionalizmu zaključuje da se Karadžićev nacionalizam ne može smatrati "nusproizvodom" slavističkih teza, već od njih neovisnim nacionalizmom.⁹

Početkom 1837. godine objavljuje Karadžić u njemačkome prijevodu članak *Montenegro und die Montenegriner*.¹⁰ U njemu objašnjava "da se prava domovina Srba" nalazi među ostalim i u Bosni, Hercegovini, Slavoniji, Dubrovniku, Dalmaciji, turskoj i austrijskoj (vojnoj) Hrvatskoj. Jezik Hrvata kajkavaca ("provincijalnih Hrvata") smatra "jednijem dialektom koji je mješavina Slovenačkog sa Srpskijem", no koji ipak "ima više zajednice sa Srpskijem".¹¹ Iako je Karadžić i članak "Boka Kotorska" namjeravao objaviti iste godine, objavio ga je tek 1849. godine u *Kovčežiću* zajedno s člankom "Srbi svi i svuda". Na početku toga članka Karadžić također objašnjava da ga je napisao 1836. godine i da ga je namjeravao objaviti zajedno s člankom "Crna Gora". Točnost toga Karadžićeva navoda je nesporna, potvrđuju ju različiti podatci, među ostalima jedan pronađen rukopis i Karadžićev poziv na pretplatu knjige *Crna Gora i Boka Kotorska* iz travnja 1837. godine.¹² Čudnovato je pak da se

južnoslavenska narječja. P. Diels, *Die slavischen Völker*, Wiesbaden, 1963., str. 108. Slijedeći shvaćanja koje je barem jedno vrijeme zastupao i Rešetar, Diels u podjeli slavenskih naroda još 1963. godine ne navodi Srbe i Hrvate, već "Srbohrvate".

⁹ *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln*, Köln, 1976., str. 106.-107.; *Nationalismus bei Serben und Kroaten. 1830-1914. Analyse und Typologie der nationalen Ideologie. Südosteuropäische Arbeiten 74*, R. Oldenbourg, München, 1980., str. 79.

¹⁰ *Montenegro und die Montenegriner. Ein Beitrag zur Kenntniss der europäischen Türkei und des serbischen Volkes. Reisen und Länderbeschreibungen der älteren und neuesten Zeit*, 11., Stuttgart/Tübingen, 1837.

¹¹ Navedeno prema prijevodu Lj. Stojanovića iz 1922. godine: V. S. Karadžić, *Crna Gora i Boka Kotorska*. Srpska književna zadruga, 161., Beograd, 1922., str. 19.-20.

¹² Usp. str. III.-V. u predgovoru Lj. Stojanovića u navedenu djelu iz 1922. godine; M. Vasmer, *B. Kopitars Briefwechsel mit J. Grimm*, Berlin, 1938., str. 163.; G. Dobrašinić, *Arhivska građa o Vuku Karadžiću. 1813-1865.*, Beograd, 1970., str. 250.; *Bibliografija spisa Vuka Karadžića*. Sabrana dela Vuka Karadžića, 36., Beograd, 1974., str. 90., 895., 954.

o postojanju i planiranoj objavi članka "Boka Kotorska" mogu naći različiti podatci koji potvrđuju točnost Karadžićeva navoda iz 1849. godine, a da glede članka "Srbi svi i svuda", za koji Karadžić 1849. tvrdi isto što i za članak "Boka Kotorska", takve potvrde ne postoje.

Dok Šafařík 1837. godine napominje da se u Istri govori jezikom starih Hrvata, Karadžić u članku "Boka Kotorska" objašnjava da je Trst najzapadnija primorska općina "naroda našega" i da se u Istri govori "jezikom između Kranjskoga i Srpskoga". Da je Karadžić članak "Boka Kotorska" napisao u isto vrijeme u koje je napisao članak "Srbi svi i svuda", njegova bi izjava o jeziku Istre u tome članku bila drugačija. Da članak "Srbi svi i svuda" nije napisan 1836./1837. godine vidi se i po tome što se u članku *Crna Gora i Crnogorci*, za koji se dakle zna da je napisan 1836. godine, za kajkavski kaže da je bliži "srpskomu" nego "slovenskomu". U članku "Srbi svi i svuda", za koji se samo vjeruje da je napisan 1836. godine, zastupaju se glede kajkavštine potpuno drugačija stajališta.

U 1836. godini objavljenim *Narodnim Srpskim poslovicama* Karadžić spominje da se u Paštrovićima (Crna Gora) na kraju riječi teško može čuti *m*, već uglavnom *n*: *govorin, iden, vodon, nožen, sedan*, itd. U članku "Srbi svi i svuda" pak objašnjava da je to "čakavska" osobina. 1836. godine to očigledno još nije znao. 1836. godine također kaže da je čuo da oko Senja i Rijeke "primorci" *č* i *ć* izgovaraju kao *c* (*ž* kao *z*, *š* s. *dž, đdz* ili *dc*). Dok 1836. godine tu istu osobinu Karadžić pronalazi i u govoru "kaludera u Srbiji",¹³ 1849. godine u članku "Srbi svi i svuda" to više ne čini. U Dubrovniku, Crnoj Gori i cijelom primorju govori se i *lj* i *j* (*zobljem/zobjem*). To je tako, objašnjava Karadžić 1836. godine, zbog utjecaja talijanskoga jezika. Stanovnici otoka Korčule, koji su se morem odvojeni "od svoje ostale braće" više (nego ostali) miješali s Talijanima, u cijelom svom jeziku nemaju "glasa za *lj* ni za *d*", nadodaje. U drugome izdanju *Srpskih narodnih poslovice* koje je objavio 1849. godine Karadžić posuvremenjuje svoje stare izjave i na istome mjestu kaže da ovo "valja isporučiti s onijem što sam sad u *Kovčežiću* pisao o *Čakavcima* i njihovom jeziku."¹⁴ U članku "Srbi svi i svuda" Karadžić upotrebu fonema *lj* umjesto *lj* ne tumači kao 1836. godine talijanskim utjecajem, već objašnjava da se radi o čakavizmu, tj. o odlici "hrvatskoga jezika". I druge Karadžićeve jezikoslovne primjedbe iz 2. polovice 30-ih godina govore da on u ono vrijeme nije raspolagao spoznajama koje je objavio 1849. godine.

¹³ Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 12. Kod priloga koji su pretisnuti u *Skupljenim gramatičkim i polemičkim spisima* zbog prostora ne navodim cjelovite bibliografske podatke.

¹⁴ Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 16.

Krajem 1842. godine (29.10.1842.) stanoviti Đuričić u *Skoroteči* piše da je razgovarao s Karadžićem i da se na temelju onoga što mu je ovaj ispričao vidi što bi se od njega moglo saznati da ga prije svega "neprestana okobolja" toliko ne muči. Od Hrvata koji su se u 7. stoljeću po Porfirogenetu u Dalmaciji naselili, barem po onim povjesničarima koji smatraju da su oni od Srba različit narod, "na tvrdoj zemlji nikakvog traga nema". Hrvati su morali odveć mala grana naroda biti, prepričava Đuričić, koja se kasnije, kad su Srbi iz Bosne i Hercegovine navalili, na otoke i u neke primorske gradove povukla. Neke jezične zasebnosti u tih žitelja postoje i danas. No pravo bi se tek onda moglo presuditi, kad bi se otočno narječje temeljito istražilo i kad bi se po mogućnosti potpuno sabrale one riječi kojih u "srpskome jeziku" nema. "Vuk", nadodaje Đuričić, bez daljnjih se priprema prisjeća dvaju primjera koji svjedoče o jezičnoj zasebnosti primorskih žitelja. Prvi primjer su riječi "jazik" i "zaik". Drugi se primjer odnosi na upitne zamjenice: "Sadašnji Hrvati" upotrebljavaju umjesto "srpskoga" što "kranjski" *kaj*. Otočani i dio primoraca govore *ča*, stanovnici gradova to isto pak izgovaraju *ca*. Karadžić preko Đuričića upozorava da bi umjesto "kekavci", kako Srbi s podsmjehom "Hrvačane" zovu, "srpski" trebalo reći "kajkavci". Đuričić spominje da je Karadžić do tih spoznaja došao za vrijeme svojih putovanja "kroz Hrvatsku i Dalmaciju" 1838. godine, što znači da članak "Srbi svi i svuda" nije mogao biti napisan već 1836. godine. Da je Karadžić do spoznaja o čakavštini i čakavcima koje je objavio 1849. godine, stvarno došao već 1838. godine, na njegove bi se dijalektološke i etnografske izjave koje je objavio 1839. godine one na bilo koji način morale odraziti, što pak nije slučaj. "Kao što je i prije napominjao", objašnjava 1839. godine, "glavna je razlika u jeziku našem u izgovaranju onijeh slogova", koji u crkvenoslavenskome jeziku imaju *jat*. Prema tom izgovoru Karadžić razlikuje "istočno" (ekavsko), "južno" ((i)jekavsko) i "zapadno" (ikavsko) narječje.¹⁵ On zna da postoje mnoge iznimke te da su se ta "narječja" međusobno miješala. Iz "zapadnoga" narječja, objašnjava, "uvukle" su se mnoge riječi u "istočno" narječje, pa se u njemu sada govori *nisam, gdi, ovd, ond, svagdi, želiti, letiti, viditi*, itd. U "južnome" se narječju pak zbog utjecaja *zapadnoga* govori *viditi, siditi, letiti, vrtiti*, itd.¹⁶ Kad se tomu pridodaju i sporadične izjave o kajkav-

¹⁵ Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 36. 1818. godine u "srpskome jeziku" Karadžić razlikuje 3 narječja: "ercegovnačko", "re-savsko" i "sremačko". Za hercegovačko narječje kaže da se govori u Hercegovini, Bosni, Crnoj Gori, Dalmaciji, Hrvatskoj i "po Srbiji ozgo do Mačve, do Valjeva i do Karanovca". Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, II., I., Beograd, 1894., str. 21.

¹⁶ Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 37.

štini kao "mješavini" slovenskoga i srpskoga, dobiva se potpuna slika o Karadžićevim temeljnim dijalektološkim gledištima. Izraze "čakavski" i "čakavci" Karadžić 30-ih godina ne upotrebljava, a 40-ih godina (od 1842. godine nadalje) upotrebljava ih rijetko i nesustavno. Do kakvih je spoznaja o čakavštini Karadžić došao putujući Istrom i Likom 1838. godine, moglo bi se možda točnije saznati iz njegovih rukopisnih bilježaka,¹⁷ no posve je očito da Karadžić u to vrijeme nije imao razloga da zbog svojih novih jezikoslovnih spoznaja, ako ih je uopće imao, mijenja svoja gledišta o "srpskome narodu".

Da se Karadžić još ni 1841. godine nije zamarao tezama o čakavcima i štokavcima, već da je jedne i druge još uvijek smatrao "Srbima" i njihov jezik jednim "srpskim" jezikom, upućuju zapisi o njegovim usmenim izjavama iz 1841. godine.¹⁸ Dakle, sve dok se ne dokaže suprotno, nema razloga vjerovati da je Karadžić 1836. ili 1838. godine došao do nekih bitnijih spoznaja o čakavštini ili da se u to vrijeme dosjetio onih teza koje je objavio 1849. godine.

Jedna završna izjava u Đuričićevu članku glasi da su neki noviji književnici južne Slavene (već) pokušali podijeliti na štokavce, čakavce i kekvavce.¹⁹ Budući da je tu podjelu, pored svih nedosljednosti, početkom 1842. godine izvršio Šafařík (on govori o *kekavcima*, a ne o *kajkavcima*), čini se da je Karadžić do svojih novih ideja koje je prepričao Đuričiću došao čitajući upravo Šafaříkov *Národopis*.

Zanimljivo je da se krajem 1842. godine i anonimni hrvatski polemičar pod pseudonimom Pravoljub osvrće na Karadžićeva velikosrpska razmišljanja. "Ako ih vuk pojeo nije", kaže (1. 10. 1842.) Pravoljub da postoji i danas više bělohàrvatskih potomakah nego bělosàrbskih". U primjedbi kod riječi "vuk" objašnjava da mu kroz misao prolazi vijest da je jedan "literat u Beču stanujući" dao na njemački prevesti i "u novine metnuti jednu razpravu, u kojoj se je trudio dokazati, da je sve potomstvo Bělohàrvatah bez traga izčeznulo."²⁰ Pravoljubova primjedba i Đuričićevo prepričavanje mogli bi se shvatiti kao argument koji govori da je članak "Srbi svi i svuda" napisan 1842. godine. Ipak, možemo li Pravoljubovu primjedbu o Karadžićevu članku smatrati pouz-

¹⁷ Usp. *Bibliografija spisa Vuka Karadžića*, str. 355. (br. 436) i također "Beleške iz Zapadne Hrvatske" na str. 352. (br. 415).

¹⁸ Usp. anegdotu o njegovu putovanju s A. Mažuranićem i Lj. Gajem na kojem je 1841. godine i od čakavaca očekivao da svoj jezik zovu "srpskim" jezikom. Usp. J. Horvat; J. Ravlić. *Pisma Ljudevitu Gaju*. Građa za povijest književnosti hrvatske 26., Zagreb, 1956., str. 240.

¹⁹ Буричићъ, "Извoдь изъ бечки лѣтописа", *Пештанско-Будимскій Скоротеча*, 35., 1842., str. 213.-214.; 220.

²⁰ Pravoljub, (S. D-ć), "Odziv Pravoljuba", *Danica ilirska*, 40., 1842., str. 158.-160.; str. 159.

danim dokazom da je on stvarno postojao kada upravo Pravoljub, odličan poznavatelj slavističke literature, taj članak očigledno nije vidio pa poziva čitatelje da mu pribave, kako kaže, tu "historičku parodiju"? Da nije možda do Pravoljuba doprla vijest da se u tisku nalazi Đuričićev članak s Karadžićevim velikosrpskim tezama i vijest da ih Karadžić namjerava objaviti na njemačkome, isto kao što je učinio i sa člankom *Montenegro und die Montenegriner* (spominje ga i Đuričić)? Da je Pravoljub prije čuo za ono što glede Karadžića govori, ne bi imao razloga to ne spomenuti već u svojim prvim polemičkim prilozima 6. 11. 1841. ili 16. 7. 1842. Pretpostavimo li pak da je Karadžić 1842. godine stvarno sastavio nekakav zagubljen članak i pretpostavimo li da je Pravoljubu sadržaj toga članka bio poznat, na temelju njegove primjedbe da se Karadžić trudi dokazati da su Hrvati bez traga iščeznuli, vidi se da u tom članku Karadžić svoje velikosrpske stavove nije temeljio na diobi čakavaca i štokavaca, već još uvijek na onim starim jezikoslovnim tezama u kojima se postojanje Hrvata u potpunosti nijekalo. Pravoljubov se osvrt dakle (više) ne bi smio smatrati dokazom da je onaj članak koji je Karadžić pod naslovom "Srbi svi i svuda" objavio 1849. godine, postojao već 1842. godine.²¹

Tek 1843. godine Karadžić objavljuje svoj (1842. godine napisan) prvi podatak u kojem spominje "čakavce". "Najzapadnija braća naša", "Čakavci, koji mjesto *što* ili *šta* kažu *ča*", umjesto *reka* i *prima*o govore *reka* i *prima*l. Karadžić to smatra dokazom da "ovo o na kraju u našem jeziku postaje od *l'*" i da treba izgovarati *mogao*, *reka*o, *došao*, a ne onako kao što pišu "srpski književnici" i kao što se govori u "Srijemu i u Bačkoj i u Banatu" (*mog'o*, *rek'o*, *doš'o*, itd).²² 1845. godine Karadžić spominje da "primorski pak građani i ostrvljani govore jezikom malo drukčijim, koji će po svoj prilici biti ostatak [jezika] Porfirogenitovijeh *Hrvata*."²³ Govornike toga "jezika" Karadžić naziva kao i 1842./43. čakavcima i nadodaje da ne zna da li ih ima i među "Rimljanima" u Slavoniji. Iako S. Vraz već 1843./44. godine zaključuje da je "čakavski" u filološkome smislu "pravi" "hrvatski", Karadžić 1845. godine glede "pravoga" "hrvatskoga", u skladu sa starim tezama J. Dobrovškoga, izjavljuje sljedeće: "Čakavci govore uopćeno jezikom Dalmatinskih primoraca i ostrv-

²¹ Uvidom u neobjavljenu Karadžićevu zaostavštinu možda bi se mogle proširiti spoznaje o pitanjima o kojima je ovdje riječ. Zbog toga pozivam one jezikoslovce kojima je omogućen pristup Karadžićevoj zaostavštini da ju pregledaju i da, ako bude potrebno, obavijeste znanstvenu javnost o njezinu sadržaju!

²² Usp. *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., Beograd, 1896., str. 95.; usp. A. Belić, "Jezičko jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kod Đure Daničića i njegovih savremenika", 1925., str. 35.-36.

²³ V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 181.-182.

ljana: *Kranjci* pak zanose mnogo na pravi Hrvatski ili Kranjski jezik."²⁴

1846. godine Karadžić se prvi puta potanje osvrće na jezik čakavaca i navodi u 11. točaka njegove posebnosti.²⁵ Jezik se čakavaca, objašnjava, "malo" razlikuje od "pravoga Srpskoga", no njemu je ipak bliži nego ijednom drugom "Slavenskom narječju". (Drugi puta, objašnjava Karadžić, tom će se problematikom podrobnije pozabaviti.) Glede ikavskoga refleksa staroga jata ustanovljava da "sad dakle znamo otkuda su i naši ljudi primili gdješto te govore: *gdi, ovdj, ondi*," itd. Nastavak -u u 3. osobi jednine, za koji je srpskim piscima prije predbacivao da su ga oni "iskvarili", Karadžić sada proglašava čakavizmom. One Mažuranićeve podatke iz "Zakona vinodolskoga" koje nije razumio, odnosno koji se nisu uklapali u njegove predodžbe o raspodjeli narječja, kao što je Mažuranićev podatak o ekavskim čakavskim govorima, Karadžić ne navodi.²⁶ 1847. godine Karadžić spominje u zanimljivu okružju kajkavsko i čakavsko narječje: "u Poljskome, ili Češkome, ili u Kranjskome, ili u Čakavačkome, ili u Kekavačkome".

Prva jasna izjava (osim donekle one Đuričićeve) u kojoj Karadžić upravo čakavski proglašava "pravim hrvatskim" jezikom, a kajkavski dijelom "pravoga slovenskoga", nalazi se u jednome pod njegovim i Miklošičevim imenom 1848. godine objavljenome osvrtu na Auerovu knjigu *Die Sprachenhalle* (Beč, 1844./1847.). Iako je Karadžić naveden kao glavni pisac toga osvrta, vidi se da ga je pisao Miklošič, a ne on.²⁷ U recenziranoj se knjizi kaže da se "srpski" sastoji od *slovenskoga, hrvatskoga, ilirskoga, hrvatskoga vojne granice, primorskoga i dubrovačkoga*. Osim što se u osvrtu objašnjava da srpski u odnosu na ostale južnoslavenske jezike nema "subkordiniran", već kao jedan od njih, njima "koordiniran" položaj, iznose se teze o "staroslovenskome" i "novoslovenskome" jeziku.

²⁴ Isto, str. 182.

²⁵ Isto, str. 195.

²⁶ Usp. Karadžićevu primjedbenu iz 1846./1847. o čakavštini u polemici s Babukićem o pravopisu ("Prijateljski dopisi o pravopisu", *Kolo*, IV., 1847., str. 76-77.) i Babukićev komentar. Karadžić je izjavio da mu se ne sviđa što su dubrovački pjesnici ponekad "ne samo miješali narječja (n. p. *doje* mjesto dodje), nego i riječi izvrtali (n. p. *s nebi* mjesto *s neba*, na *miesti* m. na *miestu*)." V. Babukić objašnjava Karadžiću među ostalim i to da *na miesti* umjesto *na miestu* nije "izvrtanje" riječi, već da je to "primorski, i u obće slovenski (štajerski, kranjski i koruski) Praepositional t. j. predložni, skazateljni padež, odgovarajući ćarkveno-slavjanskomu i ostalim sěvernim slavjanskim narječjem [...]". U poslanici Anti Kuzmaniću Karadžić se osvrće na taj Babukićev ispravak i kaže da Babukić ima pravo samo u tome da je *na miesti* "Kranjski". *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 308.

²⁷ Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 285.-289.

slovenskome" jeziku. Hrvatski kajkavski je "novoslovenski" koji je nešto modificiran "srpskim" jezikom. "Hrvatski" jezik nije inačica "srpskoga", već od njega, iako tijekom vremena njemu približen, zasebno "narječje" (što znači "jezik").

Može se zaključiti sljedeće: Karadžić još ni 1846. godine nije raspolagao onim podacima o zasebnosti čakavštine koje je objavio 1849. godine. Uzmemo li u obzir pored onoga što sam već naveo i to da Karadžić u svojim izjavama objavljenima 30-ih godina čakavski smatra uglavnom dijelom "srpskoga" i da tijekom 40-ih godina to prestaje činiti, imamo dovoljno razloga za tvrdnju da članak koji je objavio 1849. godine pod naslovom "Srbi svi i svuda" nije napisao 1836. godine. Pored toga, do sredine 40-ih godina Karadžić ili nije bio potpuno uvjeren u točnost onih teza koje je 1842. godine prepričao Đuričiću, ili ih za svoju definiciju "srpstva" nije smatrao dovoljno zanimljivima. To se može zaključiti i na osnovi činjenice da je neposredno nakon smrti svojega mentora J. Kopitara u suprotnosti njegovim shvaćanjima,²⁸ a u skladu s nekadašnjim tezama J. Dobrovskoga, odlučio kajkavsko narječje (a ujedno i "kranjski" jezik) proglasiti "pravim hrvatskim". Budući da u to vrijeme Karadžić "Srbe" nije određivao isključivo prema dijalektološkim obilježjima njihova jezika, takva ga shvaćanja o "hrvatskome jeziku" nisu smetala da 1846. godine npr. i S. Vraza nazove "Srbinom".²⁹ Za njega su u to vrijeme "Srbi" bili očigledno ili svi oni koji su "preuzeli" "srpski (književni) jezik", ili, osim Srba, i oni koji pripadaju hrvatskome kulturnome krugu, a koji je, zato što je hrvatski, ujedno i "srpski". Pored toga je Karadžić "Srbima" ionako smatrao sve one koji su se nazivali "Ilirima", imenom koje se u slavistici zahvaljujući tezama J. Dobrovskoga poistovjetilo sa srpskim imenom i koje su mnogi upotrebljavali u značenju izraza "Srbi katoličke vjeroispovjesti".³⁰ Tek 1848. i 1849. godine Karadžić svoje poimanje srpstva točno određuje u skladu s novim jezikoslovnim

²⁸ Usp. A. Peco, "Pogledi Jerneja Kopitara na srpskohrvatski jezik i njegove dijalekte", *Književnost i jezik*, 2., Beograd, 1980., str. 135-151, str. 149. (Sa stajalištima koja zastupa A. Peco glede Kopitarova utjecaja na nastajanje "nacionalne" raspodjele kajkavštine, štokavštine i čakavštine ne možemo se u potpunosti složiti.)

²⁹ "Ni ja ne znam, ko je onaj Srbin u slov. Jahrbücher (da nije Stanko Vraz?).", *Vukova prepiska*, VI., Beograd, 1912., str. 327.

³⁰ U skladu s time izjavljuje 1848. godine Đ. Daničić da bi se "Hrvatska, Dalmacija i Slavonija" sa svim "ostalim dijelovima" "Srbadije" "po Mađarskoj" trebale uključiti u srpsku državu: "Narod Srpski ni za što drugo nije na ovome svijetu nego da bude narod Srpski. Mi nijesmo još pravi narod. Najprije valja svi da se sastavimo u jednu državu. [...] Ja mislim da mi svi kojigod što imamo s Mađarima valja sad da se skupčamo sa svijem u jedno: Dalmacija, Hrvatska, Slavonija i ostala sva Srbadija [...]". *Vukova prepiska*, VI., 1912., str. 728.

“spoznajama” (štokavština-čakavština) slijedeći F. Miklošiča, nasljednika J. Kopitara ili “nasljednika J. Dobrovskoga”, kako ga naziva V. Dukat.³¹ Nasu prot Srba, Slovenci se nisu povelili za učenjima slavističkih autoriteta i nisu počeli posezati za onim što nije njihovo. Unatoč tomu, glede Karadžića treba uzeti u obzir da je na neki način razumljivo što se poveo za učenjem svojih autoriteta i što je pokušao uvećati slavu, prostor i kulturnu baštinu onoga naroda kojemu je pripadao. Da će kasnije baš on, a ne netko drugi, postati nekom vrstom zvijezde vodilje velikosrpskomu nacionalizmu koji je poprimio i zločinačke osobine, V. S. Karadžić, mislim, nije mogao predvidjeti.

Pošto je od Karadžića upravo znanost stvorila mitsku figuru, znanstvenici nisu uzimali u obzir mogućnost da je Karadžić možda lagao kada je kazao da je članak “Srbi svi i svuda” napisao 1836. godine, već su nacionalističke izjave njegovih sunarodnjaka, koje su izrečene od 1836. godine nadalje, počeli tumačiti kao da su nastale zato što su oni koji su ih izgovarali, čitali famozni rukopis članka “Srbi svi i svuda” i pri tome se zaveli za velikosrpskim tezama koje su u njemu predstavljene.

Karadžić je, kad realno sagledamo sve ono što su prije 1836. i 1849. godine izjavljivali njegovi sunarodnjaci i slavisti, u 1. polovici 19. stoljeća bio zapravo samo jedan od mnogih zastupnika velikosrpskih ideja. Njegovom se utjecaju na stvaranje velikosrpskoga nacionalizma počela pripisivati ključna važnost tek u 2. polovici 19. stoljeća, u vrijeme u koje su mu se pripisivale i druge zasluge koje mu nisu pripadale.

Iako je Pravoljub već početkom 40-ih godina 19. stoljeća opisao izvorište velikosrpskih ideja, njegovim se razmatranjima u suvremenoj literaturi ne pridaje gotovo nikakva pozornost. Pravoljub smatra da je velikosrpski nacionalizam počeo nastajati kao kolektivna pojava u najtješnjoj vezi sa slavističkim tezama koje su opisane u prvome članku ove cjeline:

Odkako je Dobrovski izjavio, da po njegovom mněnju u Prokopiovoj rěči »Spor« stoji sakriveno ime »Sěrb«, ter da dakle tim načinom »Sěrb« jest najstarije ime sviuh slavenah, počēše neki ime »Slaven« kao novie odbacivati, za metnuti na njegovo mēsto Dobrovskoga »Sporesěrbe.« Tako vidimo da cirilsku, to jest *Cirilovu* azbukū proglašuju za *serbsku* (!), iztočno vėroizpovėdanje za *sěrbsko*, obći nam jezik za *sěrbški*, sve slavene za *sěrblje*, a one nesretnike,

³¹ Usp. V. Dukat. “Dobrovský i Hrvati”, *Josef Dobrovský 1753-1829*, (Ur.) J. Horák, Praha, 1929., str. 44-80; str. 75. Da su jezikoslovci već i prije 1842. godine bili svjesni zasebnosti čakavskih govora, no da su njihove predodžbe o toj zasebnosti ipak bile prilično nejasne i da na njihovu temelju nisu donosili one sudove koje su počeli donositi 40-ih godina, vidi se među ostalim i na primjeru spomenutoga članka iz *Serbsko-Dalmatinskoga magazina* iz 1838. godine.

koji *sěrbскими* slovi nepišu, za *odmetnike!*³²

Iako su najbrojniji oni Srbi koji su odrekavši se prijašnjega shvaćanja svoje narodnosti, smatrajući je “ostarjelom i pretijesnom”, “Srbima” započeli proglašavati sve potomke starih Hrvata osim kajavaca, ima i takvih, nadodaje Pravoljub, koji smatraju da i kajavce (“stanovnike triuh hãrvatskih varmedjah”) treba proglasiti “Srbima”. Tu izjavu potvrđuje primjerom iz jednih srpskih novina i nadodaje:

[...] tako sasvim nestade Hãrvatah. Ej potomci dviuh miliunah iz Bělohãrvatske prie 1200 godinah u Dalmaciu, Iliriu i Panoniu došavših junačkih Hãrvatah – pokojna vam duša!³³

Objašnjavajući da je teza J. Dobrovskoga balkanskim Srbima znatno pripomogla “k podvigu nacijsalnega ponosa v dobi probude in narodne renesanse”³⁴, potvrđuje i N. Županić ono o čemu govori Pravoljub. Da je Pravoljub u pravu, vidi se i na primjeru I. Garašanina i njegova “Načertanija” iz 1844. godine. Tu “prvu programsku formulaciju velikosrpske ideje”³⁵ Ilija je Garašanin sastavio u skladu sa slavističkim tezama i “jezikoslovnim” postupcima pretrađujući Zachov nacrt i zamjenjujući pri tome njegov pojam “južni Slaveni” sa “Srbi”. Charles Jelavich, koji je proučio i opisao sadržaj srpskih čitanki i udžbenika iz povijesti, zemljopisa i jezika iz druge polovice 19. i s početka 20. stoljeća,³⁶ dolazi do zaključka koji pokazuje da su slavističke teze i nakon Pravoljubova vremena ostale ukorijenjene u velikosrpskim predodžbama: “Sve su knjige o povijesti posebno isticale da su svi prvi Slaveni bili Srbi”.³⁷ Takve su tvrdnje, smatra Jelavich, imale “izravan utjecaj” na shvaćanja o Hrvatima i hrvatskome jeziku:

Podaci što smo ih naprijed naveli jasno pokazuju da su autori srpskih školskih udžbenika čvrsto vjerovali da su zemlje Trojedne Kraljevine i Istra bile “srpske zemlje”, naseljene Srbima, bilo pravoslavne ili katoličke vjere, koji govore “srpski”.³⁸

³² Pravoljub (S. D.-ć). “Potomci hãrvatah i sěrbaljah u ilirskih děržavah”, *Danica ilirska*, 29., 1842., str. 113.-116.; str. 116.

³³ Isto, str. 116.

³⁴ N. Županić. “Dobrovskoga naziranje o Sporih in poznejša mišljenja o njih”, *Josef Dobrovský 1753-1829*, (Ur.) J. Horák, Praha, 1929., str. 386.

³⁵ Usp. *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 1991., str. 65.-77.

³⁶ Ch. Jelavich, *South Slav Nationalisms. Textbooks and Yugoslav Union before 1914*, Ohio State University Press, 1990; hrvatski prijevod: *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, Globus/Školska knjiga, Zagreb, 1992., str. 11.

³⁷ Ch. Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi*, 1992., str. 182.

³⁸ Isto, str. 157.

Već je istaknuti srpski povjesničar S. Jovanović napomenuo da je pri traženju odgovora na pitanje zašto je Kraljevina Jugoslavija bila neuspješna, potrebno ispitati čemu je podučavana mladež koja je u Kraljevini Jugoslaviji zauzela vodeće položaje. Jelavichu je jedan od ciljeva njegova rada bio pronaći odgovor upravo na to pitanje:

Kad se u čitankama kaže da je više od polovice srpskih zemalja pod tuđinskom vlašću, i kad se još kaže da se prema Srbima u tim zemljama loše postupalo, lako je vidjeti kakve osjećaje čitanke treba da izazovu kod školske djece.

Glavni je i vrhovni cilj pred kojim stoji cijeli srpski narod: oslobođenje srpskih zemalja i srpsko narodno jedinstvo, a ne neko južnoslavensvo!³⁹

1861. godine u svome odgovoru Šuleku Karadžić kaže da ako je "dokazivanje G. Šuleka istinito, onda se slobodno može reći da Hrvata ne samo danas nema nigdje nikako, nego da ih nigda nije ni bilo, kao naroda koji se razlikovao od Srba. već da se jedna grana Srpskoga naroda zvala Hrvatima". Karadžić je, vidi se, potpuno uvjeren u to da bi barem oni koji se "ne razlikuju od Srba", morali reći da su također "Srbi". Činjenica da panslavističke, ilirske ili jugoslavenske ideje u Srba svojevremeno nisu naišle na znatniji odjek, već da su odbačene i zamijenjene velikosrpskim idejama, postaje u potpunosti razumljiva tek onda kad uzmemo u obzir da su teze znanstvenika i ideologa panslavizma u njih potakle stvaranje uvjerenja da su svi oko njih "Srbi" i da "u procesu opšte evolucije ideja Srpstva znači napredak".⁴⁰ Tek kad to uzmemo u obzir, moći ćemo u cijelosti objasniti i suvremene velikosrpske postavke. No unatoč tomu što "znanstveni" dokazi u koje Karadžić zajedno s vodećim ondašnjim europskim znanstvenicima čvrsto vjeruje, govore suprotno, on se na kraju ipak povlači i pokazuje se voljnim Srbe "suziti" na pravoslavce, a katolicima dozvoliti da se zovu Hrvatima. U istome dahu izražava nadu da se Srbi zbog tih njegovih misli i riječi ne će ljutiti.⁴¹

Odmah na početku članka objašnjava Karadžić da je 1848. godine u *Kovčežiću* kazao da su današnji "Čakavci" ostaci ili potomci "Porfirogenetovih Hrvata". Budući da je *Kovčežić* objavljen tek u travnju ili svibnju 1849. godine, mogla bi se ta izjava protumačiti njegovim osobnim razrješenjem pitanja kada je u stvari napisao članak "Srbi svi i svuda".

Na ovome je mjestu potrebno napomenuti da "nova" razmišljanja o štokav-

³⁹ Ch. Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi*, 1992., str. 107.

⁴⁰ N. Stojanović, "Do istrage vaše ili naše", *Srbobran*, 168; 169, Zagreb. Članak je pretnisnut u *Izvorima velikosrpske agresije*, (Ur.) B. Čović, Zagreb, 1991., str. 99.-105.; str. 105.

⁴¹ Usp. V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 464.-468.

cima i čakavcima ni na Karadžićeva, pa ni na Daničićeva temeljna dijalektološka razmatranja nisu izvršila znatniji utjecaj. Iako je Mažuranić već u prvoj polovici 40-ih godina lingvističkom analizom došao do temeljne postavke suvremene srednjojužnoslavenske dijalektologije o čakavskome i štokavskome kao narječjima jednoga jezika, Karadžić i Daničić tu postavku nisu prihvatili, već su, povodeći se za pogrješnim jezikoslovnim procjenama i/ili nejezikoslovnim htjenjima, zastupali drugačija stajališta. P. Ivić objašnjava da su "mnogobrojne pogrješke A. Mažuranića" ometale Daničića pri donošenju pravih spoznaja o čakavskome narječju.⁴² U skladu s time u svome poznatome djelu *Die serbokroatischen Dialekte* A. Mažuranića ne spominje, a u popisu starije dijalektološke literature na prvome mjestu navodi Karadžićeve "Srbe sve i svuda".⁴³ Svoju knjigu Ivić započinje - slobodno se može reći - hvalospjevom o Karadžiću kao "utemeljitelju srpskohrvatske dijalektologije", koji je tijekom vremena usavršavao svoju klasifikaciju "srpskohrvatskih" narječja. (Ivić Karadžićevu klasifikaciju ni njeno "usavršavanje" na tom mjestu ne opisuje.) Drugi pisci u 19. stoljeću koji su se bavili dijalektološkim pitanjima, osim dobre volje, uglavnom nisu imali lingvističkih sposobnosti, smatra Ivić. Razumije se, objašnjava, da taj dilentizam nije mogao ostati bez posljedica; ondašnji su radovi tek prerade ili dorade Karadžićevih primjedaba, no bez napretka u metodi i bez novih stajališta, a također i bez "Vukova trezvenog i probitačnog razuma".⁴⁴ Unatoč svoj Karadžićevoj "genijalnosti" i Mažuranićevim "mnogobrojnima" "zabludama", Ivić je u toj knjizi trebao spomenuti da se jezikoslovna raspodjela srednjojužnoslavenskih narječja ili barem raspodjela čakavštine i štokavštine, za koju kaže da se u znanosti udomačila i koju je čak i on prihvatio,⁴⁵ ne temelji na Karadžićevim, već upravo na Mažuranićevim postavkama.⁴⁶ Time ne bi umanjio slavu koju Karadžiću pripisuje, ili onu koja mu pripada, a pokazao bi da mu je znanstvena spoznaja važnija od patriotskih osjećaja.

⁴² Usp. P. Ivić, "Daničićovo mesto među istoričarima srpskohrvatskog jezika", 1981., str. 356. (Ivić se odnosi prvenstveno na akcentuaciju.)

⁴³ P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, The Hague, 1958., str. 84.

⁴⁴ P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, 1958., str. 15.-16.

⁴⁵ Usp. P. Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, 1958., str. 87.

⁴⁶ U mnogim se radovima Mažuranićeva zasluga za razvoj srednjojužnoslavenske dijalektologije ne vrednuje na način na koji ona to zaslužuje. Usp. npr. primjedbu kod bibliografske jedinice br. 219. u P. Šimunović; R. Olesch, *Čakavisch-Deutsches Lexikon*, III., Slavistische Forschungen, 25/III., Böhlau, Köln/Wien, 1983., str. 575. Usp. također na koji način V. S. Karadžić u "Poslanici Antu Kuzmaniću" posuvremenjuje svoju definiciju "zapadnoga" narječja, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 306.

Tražeci odgovor na pitanje zašto je Karadžić krivotvorio podatak o vremenju nastanka članka "Srbi svi i svuda", treba uzeti u obzir da se on morao braniti od žestokih napada i da je morao srpskoj javnosti, pravoslavnoj crkvi i njezinim glasnogovornicima dokazivati da nije "izdajnik" i da ne namjerava svojim književnim jezikom "pošokčiti" pravoslavni živalj.

Govorni jezik vodećih srpskih kulturnih krugova Karadžić je svojevremeno proglašavao "najpokvarenijim i najružnijim srpskim narječjem".⁴⁷ S druge je pak strane objašnjavao, primjerice, da je pravilnije pisati *općina* nego *opština*, dakle onako, objašnjavao je, kako se govori "po zapadnijem krajevima naroda našega". Isti je slučaj, smatra Karadžić, i s riječima *sveštenik* i *svećenik*. Oblici *općina* i *svećenik* su, kaže, "upravo po svojstvu našega jezika", a oblik je *opština* (i *sveštenik*), kako se govori "u Srijemu i u Bačkoj i u Banatu jamačno uzet iz Slavenskoga jezika".⁴⁸ Karadžićevo naturivanje izraza iz hrvatskoga katoličkog nazivlja bila je Srbima najveća uvrjeda. Njegov jezični model, kao što se vidi i iz sljedećega citata, u Srba se unatoč tomu sve više probijao, pa makar i u modificiranome obliku. Glavne su sporne točke između njih i Karadžića, osim leksičkih i pravopisnih nesuglasica, bivale sve više izvanjezične naravi:

Дакле онъ самъ признае да се говори "Свештеникъ", па зашто противъ говора пише? Зато заиста, што тако пишу и браћа Илирска, и што учени Русси кажу, да оно чисто Србски, коѣ браћа Илирска пишу. И тако онъ се нада быти у добытку: хвалитѣ га зато и Иллирци и Русси; а други ће списатели Србски морати изгубити.⁴⁹

Iako je svoj jezik u *Novome zavjetu* prilagodio pravoslavnome nazivlju, Karadžić se nakon njegove objave nalazio i dalje pod velikim pritiscima. Ne samo da mu se kao uobičajeno predbacivalo da mu je jezik "šokački" i da sa svojim "poslodavcima" želi odnaroditi srpski narod, već se čak i među njegovim prijateljima počelo širiti mišljenje da mu je tisak prijevoda *Novoga zavjeta* platila "Rimska propaganda".⁵⁰

Već stoga što svojedobno nije javno i otvoreno sudjelovao u napadajima na ilirce, Srbi su imali dovoljno razloga sumnjati u Karadžićevu lojalnost. Da bi

⁴⁷ Usp. npr. ovu njegovu izjavu: "Što sam do sad sve okolišio, ovdje ću izrijeком да кажем: да се у свему народу нашему нигдје не говори Српски тако ружно и покварено, као у Сријему, у Бачкој и Банату.", V. S. Karadžić, *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 181.

⁴⁸ Isto, str. 85.

⁴⁹ M. Svetić. "Utuk' III.", *Skupljeni gramatički i polemički spisi*, III., 1896., str. 242.

⁵⁰ Karadžić piše 1848. godine njemu prijateljski nastrojenom J. Mihailoviću: "Pitate me je li istina da je Rimska propaganda ovaj prijevod štampala o svome trošku. Na to vam ja odgovaram da nije istina, i ne mogu se opet načuditi kako vi možete pomisliti da bi to moglo biti!", *Vukova prepiska*, VI., 1912., str. 386.

otklonio sumnje onih koji su se toga prisjećali, Karadžić je odlučio izjaviti da je članak "Srbi svi i svuda" napisao upravo 1836. godine, u vrijeme u koje se ustrojio ilirski pokret. Karadžić se na taj način mudro stavio na prvo mjesto onih koji su započeli napadati i odbacivati ilirske ideje i izravno nuditi velikosrpske kao zamjenu. U svome članku "Srbi svi i svuda" Karadžić ne upotrebljava riječ *svećenik* (što čini 1842. godine), već *sveštenik*, a svoja podbadanja da su vojvođanski Srbi mnoštvo toga poprimili od "kekavaca" (a i od "čakavaca") izostavlja. Uklonivši tako i zadnje razloge za sumnjičenje u njegove namjere, Karadžić članak "Srbi svi i svuda" završava citatima iz hrvatske književnosti i ponovljenim pozivom Srbima da prihvate njezin jezik kao svoj književni jezik.⁵¹ Time je uputio na ono što ga je pored svega najviše zanimalo. Unatoč svemu, njegova reforma u Srba dugoročno nije mogla biti u potpunosti prihvaćena jer je bila u opreci sa srpskim književnojezičnim razvojnim tokovima.⁵²

Kao što se vidi, problematiku oko nepriznavanja hrvatskoga jezika ne možemo objasniti na način na koji se to do sada uglavnom činilo, tražeci za slavističke zablude 19. stoljeća isključivo jezikoslovne razloge i pripisujući Karadžiću onu ulogu koju nije imao. Karadžićevi stavovi niti su prouzročili nastajanje slavističkih zabuda o hrvatskome jeziku, a niti su ih promijenili.

U starijim su slavističkim razmišljanjima Hrvati predstavljali poseban problem zato što su osim Srba bili jedini narod "s povijesnim pravom postojanja" unutar navodno "čisto srpskoga" govornog područja. Iako se njihovo postojanje već zbog potvrda iz najstarijih vremena nije moglo zanijekati, slavistika je u prvoj polovici 19. stoljeća Hrvate ipak pokušavala "podijeliti" između Slovenaca i Srba. Zanimljivo je da je u onim shvaćanjima koje bismo mogli nazvati "panserbističkim", "hrvatski" jezik bio kajkavski, a u onim shvaćanjima koje bismo mogli nazvati "panslovenističkim" to se pobijalo i naglašavalo da je "hrvatski" dio "srpskoga" ili njemu sličan. U najveće proturječnosti zapetljivali su se pri tome oni koji su pokušavali udovoljiti jednoj i drugoj interesnoj sferi. Dosljednim odvajanjem čakavštine od štokavštine slavistika je pronašla izlaz iz te nezahvalne situacije. No ipak nisu svi jezikoslovci smatrali svrhovitim čakavštinu proglasiti "hrvatskim" jezikom. Primjerice, u skladu s tradicijom svoje jezikoslovne discipline i sadržajem srpskih udžbenika, A. Leskien je i krajem prošloga stoljeća naučavao da su svi jadranski otoci i istočna Istra "srpsko" govorno područje. Da nije bilo V. Jagića, tko zna kuda bi krenula

⁵¹ Usp. poglavlje "Hrvatski književni jezik i V. S. Karadžić na primjeru "Srba svi i svuda"" u knjizi M. Grčević, *Die Entstehung der kroatischen Literatursprache*, 1997., str. 74.-85.

⁵² Usp. N. Bašić, *V. S. Karadžić između jezikoslovja i politike*, 1991., str. 152.-153.

slavistika zastupljena autoritetima poput Leskiena. Onaj V. Jagić, koji je pod ovdje opisanim utjecajima svojih učitelja pokleknuo i u Petrogradu se predstavljao "Srbom iz Varaždina", i koji je kasnije objasnio da sve dok ne prestanemo misliti tuđim mislima, moć ugleda i autoriteta naših uzora predstavlja glavni uzrok nejasnoćama i nedosljednostima u našim stavovima, najzaslužniji je za činjenicu što je slavistika početkom 20. stoljeća postupno počela prestajati o hrvatskome jeziku iznositi najgrublje neistine.

Uvođenje štokavštine u književnojezičnu uporabu ondašnje civilne Hrvatske slavistika nije mogla drugačije protumačiti nego da su "tkz. Hrvati" preuzeli "srpski jezik". August Leskien je npr. svoje studente poučavao da je Hrvatska "slovenska zemlja" koja je preuzela srpski (književni) jezik.⁵³ Jednom stvoreno uvjerenje da su Hrvati kajkavci preuzeli "srpski jezik" preneseno je naknadno na sve one koji su se nazivali hrvatskim imenom, bez obzira da li se radilo o kajkavcima, čakavcima ili samim štokavcima. Za A. Leskiena je "srpski jezik" u Hrvatskoj zbog dvoglasa *i*je ujedno Karadžićev jezik. Karadžićev jezik, govori Leskien 80-ih godina 19. stoljeća, preuzet je u Hrvatskoj, no ne i u Srbiji (Beogradu).⁵⁴

Budući da je Karadžić davno prije hrvatskoga književnojezičnoga ujedinjena u cijeloj Europi već bio proslavljen zahvaljujući tomu što je pod Kopitarovim vodstvom krenuo "ilirskim" (hrvatskim) književnojezičnim tokovima i pokušao ih nametnuti Srbima, nije začuđujuće što su slavisti, pa i neki domaći kulturni djelatnici povjerovali da su hrvatski kajkavci zahvaljujući upravo Karadžićevu utjecaju preuzeli književni jezik na štokavskoj osnovi. Pošto se hrvatski književni jezik stvarno približio Karadžićevu jeziku, a Karadžićev jezik u nekim točkama jeziku hrvatskih pisaca, postojeća se pomutnja nalazila pred svojim vrhuncem. "Dok je Karadžić učio i crpio iz starih hrvatskih pisaca i knjiga", objašnjava N. Bašić, hrvatski su se vukovci krajem 19. i početkom 20. stoljeća pokušali zadovoljiti "samo njegovim opusom" i rječničko blago svesti na razinu "sljepačkih gusala".⁵⁵ To im, kao što je poznato, nije uspjelo.

Pod dojmom ondašnjih i prijašnjih slavističkih razmišljanja pokušavaju i u današnje vrijeme neki slavisti i serbokroatisti sami sebi i drugima objasniti

⁵³ "Das Land um Agram (Kroatien) ist slowenisch, hat aber serbische Schriftsprache angenommen; [...]"Usp. A. Leskien, *Vorlesungen zur vergleichenden Grammatik der slawischen Sprachen*, Izd.: E. Eichler; G. Schröter, *Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-Hist. Klasse. Bd. 131. 1. Akademie Verlag, Berlin, 1991.*, str. 36.

⁵⁴ "[...] dieser Dialekt heißt serbisch Jekavština (die Je-Sprache), Vuks Schriftsprache, die in Kroatien angenommen ist, aber nicht in Belgrad.", A. Leskien, *Vorlesungen*, 1991., str. 36.

⁵⁵ N. Bašić, *V. S. Karadžić između jezikoslovlja i politike*, 1991., str. 133.-144.

kada su to Hrvati u stvari preuzeli "srpski jezik". Jedni misle da je Gaj 1836. preuzeo "srpski jezik", drugi su oprezniji pa spominju da su Hrvati u okviru ilirskoga pokreta preuzeli "srpski jezik", treći pak govore da je do preuzimanja došlo nakon potpisivanja tzv. *Bečkoga dogovora*, a četvrti smatraju da su Hrvati krajem 19. ili početkom 20. stoljeća preuzeli "srpski jezik". Da su takve predodžbe u nekim slavističkim krugovima (danas ipak već vrlo uskim) još uvijek ukorijenjene, ne bi nas trebalo iznenaditi ako uzmemo u obzir da i u knjizi koja nosi naslov *Izvori velikosrpske agresije* piše da su "polovicom XIX. stoljeća hrvatski intelektualci i jezikoslovci, doduše uz velike otpore, prihvatili hercegovački štokavsko-ijekavski govor kao hrvatski književni jezik."⁵⁶

Ako bismo unatoč svemu što je ovdje izneseno ipak pretpostavili da se problematika oko nepriznavanja hrvatskoga jezika u 19. stoljeću mora sagledavati prvenstveno u svezi s ondašnjim jezikoslovnim (ne)spoznajama, kako bismo objasnili da je slovenski bio prvo "hrvatski", potom od "hrvatskoga" zaseban jezik, a na kraju da je hrvatski kajkavski postao "slovenski"? Je li Dobrovoski Slovence prestao nazivati Hrvatima zbog novih jezikoslovnih spoznaja ili zato što se nije htio zamjeriti sve moćnijem Kopitaru? Zašto su Hrvate kajkavce neki nasljednici i kolege J. Dobrovoskoga i J. Kopitara ponekad proglašavali "Srbima", a ponekad "Slovincima", iako ti isti Slovenci nikada nisu nazivali "Srbima"? Zašto su pak neki drugi i Slovenci smatrali "Srbima"? Kako da jezikoslovno objasnimo da su Bugari bili svrstavani u srednjojužnoslavensku ili štokavsko-čakavsku jezičnu zajednicu, iako se za njih istovremeno isticalo da govore zasebnim jezikom?

Je li moguće "jezikoslovno" opravdati ondašnju slavistiku objašnjavajući da se vodeći hrvatski štokavski kulturni djelatnici na početku 19. stoljeća nisu nazivali Hrvatima, kada je ona onima koji su to činili, njihovo hrvatstvo oštro osporavala? Napokon, zašto mnogi slavisti sve do početka ovoga stoljeća nisu uzimali u obzir da su hrvatski i srpski znanstvenici već odavno odgovorili na mnoga pitanja koja su oni i dalje uporno postavljali: zašto nisu uzimali u obzir da je ustrojena suvremena hrvatska nacija čijim su se ravnopravnim pripadnicima osjećali štokavci, kajkavci i čakavci, već su "Srbima" protiv njihove volje proglašavali među ostalima ne više Bugare, već Makedonce, iako je i njihov jezik već na prvi pogled različit od srpskoga jezika? Kako da objasnimo da i danas neki slavisti i serbokroatisti izbjegavaju znanstvenu argumentaciju i da se izjašnjavaju po htjenjima publike kojoj se obraćaju?

⁵⁶ *Izvori velikosrpske agresije*, Zagreb, 1991., str. 23. Karadžićev izraz "hercegovački" upotrebljava se vrlo često na način koji pokazuje da neki od onih koji ga upotrebljavaju ne znaju o čemu govore, pa značenje tog izraza uvijek i dosljedno poistovjećuju s govorom istočne Hercegovine.

Tek kad uzmemo u obzir da je iracionalno poimanje apstraktnih Srba i apstraktnoga srpskoga jezika ostalo nazočno u slavističkim predodžbama i nakon vremena J. Dobrovskoga⁵⁷, tek kad uzmemo u obzir da je to poimanje mutiralo i da su ga mnogi jezikoslovci prilagođavali različitim političkim i jezično-političkim potrebama, bit ćemo u stanju odgovoriti na sva upravo postavljena pitanja.

Razriješiti taj tvrdi gordijski čvor u koji je slavistička znanost uplela mitološke, jezikoslovne, panslavističke, jezičnopolitičke i političke niti, jedna je od glavnih dužnosti suvremene kroatistike.⁵⁸

Sažetak

Mario Grčević, Mannheim

UDK 800.62(091), znanstveni članak,

primljen 10. 9. 1997., prihvaćen za tisak 27. 9. 1997.

Karadžićs Auffassungen von der kroatischen Sprache
im Rahmen der slavistischen Auffassungen

In dem vorliegenden Beitrag wird gezeigt, daß die Schrift "Srbi svi i svuda" von V. S. Karadžić sowohl auf die Entstehung des großserbischen Nationalismus als auch auf die Entwicklung slavistischer Meinungen über das Kroatische keinen wesentlichen Einfluß ausgeübt hat. In diesem Kontext wird zum ersten Mal die Glaubwürdigkeit der Behauptung von Karadžić, er habe diese 1849 veröffentlichte Schrift bereits 1836 verfaßt, in Frage gestellt.

⁵⁷ Da će splet povijesnih okolnosti utjecaj J. Dobrovskoga učiniti gotovo kobnim za hrvatski narod i jezik, otac slavistike nije mogao predvidjeti. Ne samo on, već ni drugi njegovi suvremenici nisu mogli znati što će se iz njihovih teza jednoga dana izvesti.

⁵⁸ Srdačno se zahvaljujem Nataši Bašić na njezinoj pomoći pri nabavci nekih meni teško dostupnih djela i također na njezinim kritičkim primjedbama kojima je popratila moja razmišljanja i nastanak drugoga dijela članka. Budući da sam ionako znatno prekoračio prostor koji mi je stavljen na raspolaganje, molim čitatelje da uzmu u obzir da su ovdje mnoge važne pojedinosti na žalost morale ostati neopisane i neprotumačene (npr. Gajev rukopis i u njemu predstavljena podjela južnoslavenskih naroda (usp. N. Stančić, "Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda u vrijeme nastanka "Kratke osnove hrvatsko-slavonskoga pravopisanja" iz 1830. godine", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, 18., Zagreb, 1985., str. 65.-103.), upotreba hrvatskoga i drugih hrvatskih imena u naših pisaca (usp. priloge R. Katičića i B. Zelić-Bučan u knjizi S. Babića *Tisućljetni jezik naš hrvatski*, Zagreb, 1991.), starija znanstvena razmišljanja o južnim Slavenima, utjecaj hrvatsko-srpske polemike iz druge polovice 19. stoljeća na razvoj slavističkih predodžaba o hrvatskome jeziku, i dr.).

POSTANAK LEKSIKOLOŠKOG PROBLEMA U HRVATSKOM JEZIKU: DOSTOJANSTVENIK – VELIKODOSTOJNIK

Valentin Putanec

1. Sociolingvistički gledano, male ljudske zajednice nisu trebale razgratato nazivlje za razne društvene položaje: mala je zajednica osim naziva *otac* i *mati* mogla još imati nazive za *vrača*, *svećenika*, *načelnika*, *glavara*. No razvijene ljudske zajednice razvile su čitavo mnoštvo potrebnih naziva da bi se razlikovali društveni položaji pojedinaca: *seljak*, *kmet*, *vlastelin*, *župan*, *vojvoda*, *grof*, *biskup*, *nadbiskup*, *kralj*, *car*, itd. Među te nazive razvijene ljudske zajednice pripadaju nazivi *dostojanstvenik* i *velikodostojnik* o kojima želimo ovdje progovoriti, tj. progovoriti o njihovu postanju i današnjem upotrebi u našem književnom jeziku.

2. Klasični latinski jezik za nazive toga značenja imao je nazive *principalis* i *primarius* (= prvak, čelnik, uglednik), usp. za drugi navedeni naziv u Cicerona: *vir primarius populi* ("prvi čovjek u narodu, uglednik"). No u kasnom srednjem vijeku (1100.-1500.) javlja se još jedan naziv kao titula za one koji su u društvu na prvom položaju, koji su "dostojni" takva položaja (lat. *dignus* = *dostojan*): prema uvijek prisutnom lat. *dignus* imamo za takav položaj lat. *dignitas*, a odatle sa sufiksom *-arius* (kao u *primus* > *primarius*) na osnovu *dignit-* koju imamo u *dignitas* (gen. *dignitatis*) stvoren je naziv lat. *dignitarius*. Potvrda za taj naziv dosta je kasna: ne potvrđuju je Gaffiot i Georges, rječnici za klasični latinski jezik (ni u Ducangea nema te riječi, on ima za to *dignitosus*), pa je najstarija potvrda tek u našem latinitetu (LL, s. v. *dignitarius*) iz 1489. Francuska replika *dignitaire* potvrđena je 1527. (Robert, dok Dauzat ima potvrdu tek iz 1752.). Da je u francuskom nastala vrlo rano, dokazuje starofrancuska replika *daintier* (12. st.) sa značenjem "jelenja muda", nastala tako što je *dignitarius* u lovu imao pravo da dobije onaj dio lovine, na ražnju pečen, koji se smatrao najukusniji pa stoga i "najdostojniji" uglednika. Prijenos s osobe na dio tijela je sinegdoha (*pars pro toto*). U naših se latinskih rječnika riječ *dignitarius* ne nalazi ni u Belostenca ni u Jambrešića (1740., 1742.). To je nastalo najvjerojatnije stoga što ti rječnici odražavaju uglavnom stanje u klasičnom jeziku, naročito predlošci tih rječnika (*dignitarius* je naročit naziv u crkvenim krugovima!).

3. U klasičnom grčkom jeziku prema lat. *dignus* imamo grč. *áksios* "dostojan" te odatle za lat. *dignitas* imamo i grč. *áksiōma* "dignitas, dostojnost", a odatle za uglednike i *hoi en áksiōmati* = *hoi ep' áksiōmatos* (Tukidid, Pauzanija, 5. st. prije Krista - 2. st. poslije Krista) "oni koji su u časti = uglednici". Za uglednike je klasični grčki jezik imao i termin *hoi éntimoi* "časni ljudi, uglednici". Današnji grčki jezik za francuski *dignitaire* daje *áksiomatūhos* (-ūhos: grč. *ého*